

Joško Božanić

Komiža

O PJESNIČKIM PREČACIMA U BIJELOJ PUSTINJI NEISPISANIH STRANICA

»Za poeziju pisanu na dijalektu dosjetljivo je kazano kako predstavlja nelegitiman prečac do rezultata: dok pjesnik inače treba tek nastojati da iz općenitog jezika stvori vlastiti jezik, dijalektalni pjesnik uzima već gotovi govor svojega užeg zavičaja i odmah ostvaruje neophodnu ekspresivnu razliku u odnosu na normu.«¹ Ovim riječima započinje prikaz moje knjige »Peru-rušće besid« iz pera Tonka Maroevića. Dakako, ovdje nemam namjeru komentirati Maroevićev sud o mojoj poeziji pisanoj u dijalektu jer kao autor nisam ni kompetentan a ni pozvan da ocjenjujem nečiji sud o mojoj vlastitoj poeziji. Gore navedeno mišljenje o nelegitimnosti dijalekatskog puta do pjesničkog rezultata izazov je na koji ja moram odgovoriti najprije sebi samome jer nemam namjeru da do bilo kakvih ciljeva dolazim na nelegitiman način, a ponajmanje bih takvim putem htio ići u poeziji.

Dužan sam, dakle, pokušati izvagati težinu prigovora uvaženoga kritičara čije mišljenje s poštovanjem uvažavam cijeneći njegovu dobronamjernost.

Prigovor da je dijalekt nelegitiman prečac do rezultata Maroević ublažava nadopunom da »ta tvrdnja teško zadobija snagu načela«, no unatoč tome činjenica je da navedeni prigovor egzistira u raznim oblicima apriorne vrijednosne diferencijacije dijalektalnog od književno-standardnog pjesničkog izraza u korist ovog potonjeg. Tako se pojam dijalektalnog pjesničkog izraza pojavljuje opterećen konotacijom sentimentalnog, folklornog, lokalpatriotskog, regionalnog, dokumentarnog, etnolingvističkog itd. značenja, a ta konotacija vrijednosne inferiornosti u našoj kulturnoj sredini nužno svodi dijalektalnu čakavsku i kajkavsku poeziju na epifenomen suvremene hrvatske poezije.

S druge strane prisutno je također i apriorno uvažavanje i najbanalnijih dijalekatskih iskaza prezentiranih u formi stiha, iskaza koji se često ne uspi-

jevaju otrgnuti od pukog fakticiteta egzotičnih formi ljudskog postojanja na periferiji agresivne unifikacije unutrašnjeg i vanjskog prostora čovjekova.

U tom disonantnom kritičkom dvoglasju osporavatelja i panegiričara dijalektalne poezije, teško je čuti glas o poeziji kao takvoj, nezavisno od činjenice da je ta poezija ostvarena u dijalektu, a tek bi takav glas mogao kompetentno suditi o legitimitnosti nečijeg puta do pjesničkog rezultata kada bi takvo suđenje uopće bilo potrebno, u što ne vjerujem jer smatram da je legitimitnost ili nelegitimitnost nečijeg puta do pjesničkog rezultata imanentna tom pjesničkom rezultatu iz čega proizlazi da je vrijedno pjesničko ostvarenje neostvarivo na nelegitiman način.

Težina prigovora obavezuje me da ne ostanem na uvjerenju koje sam upravo iskazao već da ispitam neke njegove relevantne konzekvencije kako bih svoje uvjerenje mogao potvrditi ili odbaciti.

Zadržimo se najprije na tvrdnji o nelegitimitnosti dijalektalnog prečaca do rezultata. Ako se u toj tvrdnji pod pojmom »rezultat« podrazumijeva pjesnički, dakle — umjetnički rezultat, a smatram da je to evidentno, onda ona (ta tvrdnja) sadrži u sebi pretpostavku da su prečaci do umjetničkog rezultata mogući s tim što su neki nelegitimni, a neki (valjda) legitimni.

Ako u navedenom prigovoru zanemarimo podjelu na pjesnike i dijalektalne pjesnike, koja može biti simptomatična, ali i slučajna nepreciznost, preostaje nam da utvrdimo u čemu ili čime se navedena nelegitimitnost potvrđuje.

Dakle, pjesnik koji se koristi književnim jezikom u poeziji mora »iz općenitog jezika stvoriti vlastiti jezik«, a taj vlastiti jezik dijalektalnom je pjesniku već dat samim time što se dijalekt razlikuje od standardnog jezika pa iz te razlike crpi svoj ekspresivni naboj. Ta je tvrdnja zasnovana na pretpostavci o stilogenezi kao otklonu od stilistički neutralne jezične norme. Otklon se postiže smanjivanjem redundancije i predkazivosti redosljeda jezičnih elemenata u govornom nizu. Dakle, standardni jezik, koji karakterizira visok stupanj redundancije i pretkazivosti, stilistički je neutralan pa je otklon, ostvaren smanjivanjem redundancije i pretkazivosti, plod stvaralačkog čina, a budući da dijalekt, odnosno organski govor, ako ga ne čitamo ili ne slušamo iz njega samoga već s distancije standardnog jezičnog idioma, karakterizira nizak stupanj redundancije i pretkazivosti, on se izjednačuje, kao govorna datost s jezikom umjetničkog djela ostvarenim kreativnim činom osvajanja vlastitosti u općenitom i stilistički neutralnom jezičnom standardu.

Dosljedno provedena koncepcija stila američkog lingvиста M. Riffatterra (koja se zasniva na gore navedenom shvaćanju o stilogenezi kao otklonu od stilistički neutralne jezične norme, otklonu ostvarenom smanjivanjem pretkazivosti i redundancije) ne bi dozvolila izjednačavanje ekspresivnosti ostvarene kreativnim činom umjetnika riječi i ekspresivnosti kao jezične datosti koja proizlazi iz opreke dijalekt — standardni jezik. Naime, Riffatterre govori o nepretkazivosti stilema unutar jednog određenog jezičnog konteksta. Prema tome prisutnost ili odsutnost ekspresivnosti ne može se odmjeravati prema standardnom jeziku već jedino unutar samoga dijalekta. Ukazujući na ograničene pretenzije Riffatterreove teorije stila, Radoslav Katičić konstatira: »Nema sumnje da odstupanje od pretkazivog u danom kontekstu igra važnu

ulogu u književnom djelu, ali njome nije dana bitna specifičnost umjetnosti riječi.² Naime, vrlo je lako pokazati da stilistički bogat iskaz može biti umjetnički potpuno bezvrijedan i obrnuto — da postoje visoko vrijedna umjetnička djela ostvarena jezikom stilistički neutralnim što znači da je bitna specifičnost umjetnosti riječi saglediva tek na nivou diskursa. Prema tome, i kad se ne bi radilo o jednoj nedosljedno provedenoj koncepciji stila, ostala bi zanemarena činjenica da njen doseg uopće ne zahvaća bit umjetničkog fenomena pa stoga i prigovor o nelegitimnosti puta do (pjesničkog) rezultata, izveden iz ove koncepcije stila, ne pogađa cilj.

Iz navedenog prigovora Tonka Maroevića proizlazi da fonetska, morfološka, sintaksička i semantička ekspresivnost dijalektalnog idioma, ekspresivnost kojoj suprotstavljenost standardne jezične okoline omogućuje egzistenciju per se, jest u neku ruku bogomdana, samonikla estetska vrijednost u jeziku te je posao pjesnikov, zapravo zapisničarev, da eventualno iskaže svoju osobnost, svoju estetsku individualnost jedino u odabiru ponuđenih mu jezičnih vrijednosti s tim što su njegove, da se poslužim riječima Tonka Maroevića kojima on ocjenjuje moju zaslugu za nastanak pjesama u dijalektu potpisanih mojim imenom, »stvaralačke intervencije' svedene tek na najnužniju mjeru«. Ili, radi usporedbe, mogla bi se iz prethodnog stava minimalizacije stvaralačkog čina dijalektalnog pjesnika izvesti sljedeća analogija: Dijalektalni se pjesnik razlikuje po stupnju vlastitosti pjesničkog izraza od pjesnika koji se služi standardnim jezikom kao što bi se npr. mogao u kiparstvu razlikovati po vrijednosti stvaralačkog čina kipar koji iz komada hrastovine teše neku figuru da bi njome izrazio svoju individualnu umjetničku viziju, od čovjeka koji bi u prirodi pronašao neki zanimljiv oblik drveta i izložio ga na mjestu koje samo sobom evocira estetsku percepciju izloženog predmeta. Dakle, dijalektalni pjesnik ima samo posegnuti u bogatu riznicu zavičajnog mu dijalekta i ukoričiti svoj izbor kako bi time uputio čitaoca da taj tekst treba čitati kao umjetnički.

Što je pak s neknjiževnim tekstovima u standardnom jeziku nekog prošlog vremena, s tekstovima, dakle, čiju ekspresivnu vrijednost nije stvorio autor već stalne mijene živog jezika koje su prevladavajući jedan jezični standard drugim prethodni obojile stilističkom ekspresivnošću? Nisu li ti tekstovi stjecajem puke jezične nužnosti prevalili (valjda legitimnim prećajem) put do poetskog rezultata?

A što je s tekstovima pisanim u dijalektu koji je prerastao u književni jezik? Nisu li tim činom ti tekstovi dobili stvaralački legitimitet?

I dalje — može li se hodeći uskom stazom dijalektalnih prećaca i ne stići do pjesničkog rezultata?

Ako su uopće mogući neki prećaci u literarnom stvaranju, njihova se nelegitimnost, valjda, očituje u tome što nisu plod stvaralačkog čina već što se ostvaruju u jezičnoj datosti nestandardnog idioma. A ako je tome tako, moglo bi se zaključiti da izvan standardnog jezičnog idioma egzistira nestandardni koji je sam po sebi poezičan pa je dovoljno upotrebljavati ga da bi se ostvario poetski rezultat.

Ako pjesnik koji piše pjesme u dijalektu nelegitimno dolazi do pjesničkog rezultata, nije li onda i Dante, u neku ruku, pišući svoju Božanstvenu kome-

diju u firentinskom dijalektu na nelegitimn način ostvario tako izuzetan pjesnički rezultat kojim je stekao svjetsku slavu? Naime, u vrijeme kada Dante piše Božanstvenu komediju, lingua latina je jedini legitimni književni jezik ne samo u Italiji već i u drugim evropskim zemljama. U isto vrijeme lingua romana, kao jezik vulgusa, nije dostojan da se na njemu izrazi išta što bi na bilo koji način imalo dignitet kulturnog čina. Takav, dakle, organski dijalekt Danteova zavičaja, u zori demokratizacije evropske kulture, dijalekt neupotrebljavan u literaturi, egzistirajući uglavnom u mediju govorene riječi, morao je biti nabiven ekspresivnim silnicama poetskog magnetizma pa možemo zaključiti, slijedeći konzekvence citirane tvrdnje o dijalektalnom prečacu do pjesničkog rezultata, da je poetska vrijednost najvećeg pjesničkog djela svjetske književnosti zapadnog kruga ostvarena na nelegitimn način. Ili pak, slijedeći i dalje moguće konzekvencije citiranog stava, moglo bi se reći i to da je »prečac« Danteova pjesničkog puta do pjesničkog rezultata postao legitimnim činom ili prestao biti prečacom prerastanjem firentinskog dijalekta u standardni talijanski jezik što pak nije imanentno samom stvaralačkom činu mada je upravo on, dakle, taj stvaralački čin, uvjetovao i omogućio prerastanje jednog organskog dijalekta u standardni jezik.

U čemu je pak bitna razlika između standardnog i nestandardnog, dakle organskog idioma, razlika koja je relevantna za razumijevanje pitanja legitimnosti ili nelegitimnosti puta do pjesničkog rezultata?

Ivo Škarić kaže da je organski govor takav govor »kojemu okus u ustima i zvuk u uhu osjećamo kao oblik sebe«.³ Za standardni idiom I. Škarić kaže da je on »jedan i jedinstven za sve pripadnike raznolikih organskih idioma kojima je on moguć i poželjan kao širi zajednički nazivnik kojim pred očima svijeta i povijesti iskazuje najbolji dio sebe.«⁴

Pišući na književnom jeziku, pjesnik mora u njemu oživiti svoj vlastiti govor koji će svoj ekspresivni naboj crpiti iz opreke prema neutralnom, funkcionalno polivalentnom jezičnom standardu. To će biti tako čak i onda kada ni u kojemu segmentu literarnog teksta tu opreku ne možemo sagledati jer taj će pomak prema vlastitosti u nekim literarnim djelima biti saglediv tek iz cjeline literarnog diskursa. Isto tako i dijalektalni će pjesnik, da bi uopće bio pjesnik, svojim stvaralačkim činom, morati pronaći pukotinu u zidu komunikacijske tamnice svog organskog govora te, koristeći se, sasvim legitimno, bogatstvom funkcionalno nepotrošenih organskih idioma koji su, kako to kaže I. Škarić, »nabiti stoljećima življenja«⁵ dosegnuli univerzalnost standardnog jezika.

Ako postoje neki nelegitimni prečaci prema literarnom rezultatu, onda oni postoje izvan stvaralačkog čina, a kao takvi nisu literarno relevantni, odnosno, rezultat kojem oni vode ne može biti poetski rezultat jer on je stvariv isključivo stvaralačkim činom pa je prema tome i osporavanje legitimnosti takvih prečaca s aspekta ostvarenja poetskog rezultata suvišno jer je njihova nelegitimnost evidentna.

Mislím da bi u razmatranje ovog složenog odnosa, koji samo na prvi pogled može izgledati jednostavnim, trebalo iskušati opreku između dijalektalne poezije i poezije na književnom jeziku, opreku relevantnu za razumijevanje spornog odnosa.

Naime, dijalektalna poezija, budući da je vezana za govorni idiom, evocira govorni čin čak i u mediju pisane riječi, a s druge strane, poezija ostvarena u standardnom idiomu čak i kad je govorena evocira medij pisane riječi u kojem je nastala. Ili, kraće rečeno, dijalektalna je poezija i kad je ostvarena u pismu — govor; poezija na književnom jeziku i u govornoj je realizaciji također pisani tekst. Drugim riječima, medij usmenosti i medij pismenosti, kao dominantni oblici postojanja organskog odnosa standardnog idioma, njihove su evokativne konstante. Dakle, poezija ostvarena organskim idiomom čita se uhom, a poezija ostvarena standardnim idiomom sluša se okom. Sasvim je izvjesno da ova razlika mora imati neke bitne referencije na doživljaj pjesme.

Pismenost je osnovna pretpostavka nastanka standardnog jezika jer odgovarajući intenzitet govorne komunikacije, koji omogućuje postojanje organskog govora, ostvarljiv je na ograničenom etničkom prostoru. Na periferiji tog prostora, on slabi i postepeno se gubi. Gdje prestaje intenzitet zajedničkog življenja, prestaje i intenzitet neposrednog govornog komuniciranja. Medij pisane riječi omogućuje produžetak govorene riječi u prostoru i vremenu pa je stoga njegov ekstenzivni karakter pogodan za standarizaciju različitih organskih govora. Stoga je pismenost bit standardnog jezika kao što je govornost bit organskog govora. U govornoj realizaciji teksta, ostvarena u književnu jeziku, osjeća se, u manjoj ili većoj mjeri, šum medija pisane riječi.

Iz navedenoga zaključio bih da bi Maroevićev prigovor na prednost dijalektalnog pjesnika, na prednost koja nije ostvarena kreativnim činom već je datost dijalekatskog idioma u kojem se njegova pjesma ostvaruje, mogao biti prihvatljiv samo utoliko ukoliko bi se ta prednost definirala kao prednost medija govorene riječi koji je iskonski zavičaj poezije, a ne kao prednost dijalekta koji svojom oprekom prema standardnom jeziku ostvaruje ekspresivnu vrijednost što se onda nudi pjesniku kao jezična datost za koju on nije zaslužan.

Dok se pjesnik koji stvara na standardnom jeziku mora stvaralačkim naporom oslobadati šuma medija u kojem se pojavljuje njegovo djelo, dijalektalni pjesnik, upotrebljavajući organski idiom, progovara čistim glasom nezahvaćenim šumom medija pisane riječi. I to je njegova jedina prednost za koju nije ni kriv ni zaslužan. To je prednost koju gubi onoga trena kada svojom poezijom hoće komunicirati preko granica do kojih se prostire njegov organski govor jer tada je upućen na to da semantičku neprozirnost svog teksta kompenzira zgušnjavanjem verbalnoga koje tendira da prevali put od označitelja do označenoga. To je vrlo često neostvarljiv zahtjev i u tom slučaju dijalektalna je poezija sklona pomirenju da njen glas dopire do granica koje često nisu mnogo dalje od granica fizičkog prostiranja ljudskog glasa te na taj način dovodi u pitanje i osnovni razlog svog postojanja.

* * *

Pišući poeziju na jednom malom arhaičnom govoru, na govoru svog rodnog mjesta Komize, pišući poeziju na govoru koji danas upotrebljava tek koja tisuća ljudi od kojih je većina rasuta po svijetu, pišući poeziju na govoru

zahvaćenom erozijom vjetrova sve efikasnije jezične standardizacije, pišući poeziju, dakle, govornim idiomom koji razumije veoma mali broj ljudi, na idiomu čije je trajanje isto tako limitirano neminovnošću definitivnog, i to vrlo skorog, nestanka, u situaciji globalne kulturne i civilizacijske standardizacije i nivelacije, postavljao sam često sebi pitanje o smislu svog pjevanja. Izuzetna teškoća zahtjeva da u semantički neprozirnim riječima oslobodim njihovu univerzalnu komunikacijsku potenciju rezultirala je relativno malim brojem pjesama, a, s druge strane, ta me teškoća uputila govorenju svojih stihova jer jedino je u govorenju moguće ostvariti univerzalnost afektivne poruke.

Branko Vuletić u svojoj knjizi Gramatika govora navodi rezultate znanstvenog istraživanja izraza emocija, istraživanja koje je u SAD izvršio Albert Mehrabian. »U takvom izrazu, kaže B. Vuletić, verbalno je zastupljeno s tek 7%, vokalno s 38% i facijalno s 55%. Ako je verbalno, dakle jezično, u izrazu najljudskijeg stanja — izrazu emocija, zastupljeno sa svega 7%, posve je razumljivo da se suvremeni umjetnički izraz okreće prema onih 93%; istražuju se, dakle, mogućnosti oblikovanja izraza ljudskim glasom (vokalno) i vizualnim znakovima...«⁶

Infleksivne vrijednosti ljudskog glasa, tzv. vrednote govorenoga jezika (intonacija, intenzitet, tempo, ritam, pauza) isto kao i facijalne, dakle, vizualne vrijednosti, povezane s adekvatnom ambijentalnom situiranošću ambijentalne komunikacije, doprinose svojom univerzalnom razumljivošću aktiviranju i verbalne komunikacije. To saznanje koje sam provjerio u brojnim nastupima pred publikom najrazličitijih sastava odgovor je na pitanje što sam ga sebi postavljao pišući dijalektalnu poeziju, na pitanje o smislu takva pjevanja.

Na kraju ovoga razmatranja mislim da mogu bar sebi odgovoriti na pitanje o legitimnosti puta kojim pišući i govoreći poeziju želim doći do pjesničkog rezultata. Moj odgovor glasi: Pred bjelinom neispisanoga papira svi su pjesnici jednaki. Nema prečaca koji bi vodili kroz bijelu pustinju neispisanih stranica do pjesničkog rezultata.

BILJEŠKE

¹ Tonko Maroević: Kritičarev izbor, Republika, br. 10/82, str. 122.

² Radoslav Katičić: Jezikoslovni ogledi, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 198.

³ Ivo Škarić: U potrazi za izgubljenim govorom, Školska knjiga, SN Liber, Zagreb, 1982, str. 44.

⁴ i. e. 44.

⁵ i. e. 53.

⁶ Branko Vuletić: Gramatika govora, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982, str. 144.